

במשואות יצחק אצל הוריו של ישראל, חיים ורבקה נדיבי, הם התווכחו במשך כל השבת על דמותו של קסטנר.

לאחר כעשור שודרה בטלוויזיה הסדרה "משפט קסטנר", בבימויו של לרנר. אילה כבר הייתה אז בעומקו של סיפור יהודי הונגריה ומנקודת מבטה, הסדרה הציגה עובדות בעייתיות, והיו סתירות בדברי מומחים שהתבטאו בשיח הציבורי הער שהתעורר בעקבותיה. אילה החליטה לקרוא את כל הפרוטוקולים של משפט קסטנר, ושם גילתה לראשונה את עדותו ואת סיפורו של משה קראוס, שהיה העד המרכזי מטעם ההגנה במשפט, ואשר לא הוזכר כלל בהצגה ובסדרת הטלוויזיה.

במסגרת עבודת הדוקטורט שלה, החליטה אילה להתמקד בדמותו של קראוס ובעבודת המשרד הארץ-ישראלי בבודפשט בשנים 1943 עד 1945. היא סיפרה זאת לחמיה. חיים נדיבי - שהכיר מקרוב את מוסדות השלטון, ואת פוליטיקת חלוקת המשאבים ועיצוב הזיכרון הקולקטיבי, בעקבות תפקידו כיו"ר איגוד המושבים - אמר לה מיד: "שלא תעזי, לא יתנו לך!". "למזלי, הייתי צעירה וטיפשה", אומרת אילה, "האמנתי שהיום זה לא אז, ושאתגבר על הקשיים".

אילה החלה לעסוק בנושא הרגיש, ולאחר כחצי שנה הציגה את ראשי הפרקים של עבודת הדוקטורט. טענתה העיקרית הייתה כי ישנן עדויות שקראוס יזם הצלת עשרות אלפי יהודים בשנות הכיבוש. המנחה שלה דאז דחה את עבודתה וטען שקראוס ייחס לעצמו הצלת 40,000 יהודים כיוון שהיה מתוסכל על שלא זכה להכרה בפועלו.

כפי שצפה החותן, קשיים ועיכובים הוערמו על הדרך לדוקטורט. במשך שש שנים תרה אילה אחר מנחה שיסכים להנחותה בנושא הזה, וכל אותו זמן המשיכה לעבוד וללקט חומר.

בין השאר, מצאה דו"ח רשמי של הסוכנות היהודית לבאי הקונגרס הראשון שהתקיים לאחר המלחמה (דצמבר 1946), ובו נכתב בפירוש שלאחר כיבוש הונגריה ותחילת הרדיפות והגירושים "נעשה המשרד הארץ-ישראלי, בהנהלת מר מ. קראוס, מוסד הצלה לרבבות עולים שנאספו בחסות הקונסוליה השוויצרית, וזכות תעודות העלייה הגנה עליהם מגירוש לפולין. כ-40 אלף מיהודי הונגריה ניצלו ממוות בדרך זו".

אילה ידעה שהמספר 40 אלף אינו לוקח בחשבון את הזיוף הנרחב שנעשה על אישורי האזרחות ששלחה ממשלת בריטניה למשרד הארץ-ישראלי בבודפשט, ואת אימוץ השיטה בידי ציריות ניטרליות נוספות.

ככל שהעמיקה במחקר, הרגישה אילה שנעשה עוול נוראי למשה קראוס, והסיפור שלו ראוי לכבוד ולפרסום.

בין קראוס לקסטנר המאבק על הצלת יהודי הונגריה והוויכוח על הזיכרון ההיסטורי אילה נדיבי

הוצאת כרמל, 2014

סיפורו של מחקר

אילה נדיבי לבית גרינברגר היא בת להורים ילידי הונגריה - דבורה לבית קליין ויצחק גרינברגר, שניצלו מציפורני הנאצים. ביום השואה, כשהייתה בכיתה ז', נשאלה על ידי אמה מה סיפרו היום בבית הספר, ואילה זרקה לעברה: "טוב, אתם הלכתם כצאן לטבח". האם הגיבה בכי וכאב: "איך את יכולה לדבר כך, היינו יחפים, היינו ערומים, מותשים מרעב".

מאז אותה שיחה קשה, לא דיברה אילה עם הוריה על השואה, אך ברבות הימים, כשנישאה והקימה משפחה, עניינה בנושא הלך וגבר. היא כיוונה את ילדיה לכתוב עבודות על הוריה, כדי שתלמד דרכם מה עבר עליהם בשנות המלחמה.

הצגתו של מוטי לרנר, "קסטנר", שעלתה על במת הקאמרי בשנות התשעים, הדחימה את אילה וגרמה לה להזדהות עם דמותו של קסטנר. כאשר התארחו אילה ובעלה ישראל

אף שהעלייה לארץ ישראל הייתה בפועל זעומה, מי שהחזיק בסרטיפיקט - החזיק בתעודת הגנה מטעם הצירות השוויצרית. לאחר כיבוש הונגריה, קראוס נכנס להתגורר בבניין הצירות השוויצרית, ומשם המשיך לנהל את המשרד הארץ-ישראלי, ולמעשה את הצלת היהודים, כדיפלומט שוויצרי. בתקופה זו הוא נישא לגוסטה שטאל, פליטה מפולין שברחה לבודפשט, ועבדה בצירות השוויצרית. היא ידעה שפות רבות וסייעה לקראוס בכתיבה ובתרגום.

זמן קצר לאחר הכיבוש, התגלעה מחלוקת קשה בין קסטנר - ראש ועדת העזרה וההצלה בבודפשט, מטעם היישוב בארץ ישראל - לבין משה קראוס, על הדרך הראויה להציל יהודים בהונגריה.

קסטנר ביקש להציל את היהודים באמצעות שיתוף פעולה עם הגרמנים, אשר הבטיחו שתי תכניות הצלה עיקריות: הראשונה, "רכבת קסטנר" - יציאת כ-1700 יהודים מהונגריה. השנייה, עסקת משאיות תמורת דם - הצלת מיליון יהודים תמורת עשרת אלפים משאיות עמוסות סחורה נחוצה לגרמנים. קראוס התנגד לדרך זאת, בטענה שמטרת הגרמנים היא להעסיק את המנהיגים בתוכנית שווא של הצלה, כדי שיקל עליהם להשמיד את שאר היהודים.

קראוס פנה לדרך הצלה באמצעות הקונסולים של ארצות ניטרליות בבודפשט.

כחודש וחצי לאחר הכיבוש הגרמני, בשיאו של מבצע ריכוז היהודים מערי השדה בגטאות, הצליח קראוס, יחד עם הקונסול לוח ופקידות אנטי-נאצית במשרד החוץ ההונגרי, ליצור מצג שווא, כאילו במשרד הארץ-ישראלי נמצאים 7800 סרטיפיקטים משפחתיים, היינו 40 אלף סרטיפיקטים. מיד אחר כך, פנה לוח לממשלת בריטניה שתשלח 40 אלף אישורי אזרחות עבור אותם בעלי הסרטיפיקטים.

בינתיים שלח קראוס לשוויץ שני דו"חות. דו"ח אחד נכתב מפיהם של שני יהודים שברחו מאושוויץ, על עבודת מחנה ההשמדה אושוויץ-בירקנאו, כמה הושמדו, מאלו מדינות, ועוד. הדו"ח השני היה על שואת יהודי הונגריה, שקראוס עצמו כתב. יהודי בשם ג'ורג' מנטלו, שעבד בצירות אלסלבדור בשווייץ, העביר את הדו"חות הללו לסוכנות ידיעות בינלאומית. תוכן הדו"חות פורסם במערב ב-24 ביוני 1944, ובמיוחד בעיתונות השוויצרית, בכותרות בולטות.

בסופו של דבר, סיימה אילה את הדוקטורט בחוג ללימודי ארץ ישראל באוניברסיטת חיפה. במחקרה הראתה אילה כיצד הנהגת היישוב בארץ ישראל הייתה מעודכנת בזמן אמת בהתרחשויות בהונגריה, אך הדבר הוסתר מעיני הציבור. לטענתה, אף בעיתונות המערב פורסמו ההתרחשויות בהונגריה.

אנשי האקדמיה שבדקו את העבודה, ביקשו לפסול אותה בטענה של חוסר איזון. אחת מהם הייתה פרופסור פורת, אשר הובילה את הטענה שהיהודים בארץ קיבלו מידע עדכני וזמין על מצב יהודי הונגריה. אילה ערערה על הפסילה, והוכיחה כי פרופסור פורת נכשלה בניחוח מסמכים הקשורים להונגריה, על ידי השמטות של עניינים מרכזיים. עוד טענה אילה שהאיזון האמיתי יתקיים רק כאשר יהיה ריבוי קולות באקדמיה, ומחקרה יעמוד לצד מחקרה של פורת, המייצג את הקול האחיד וההגמוני במדינת ישראל בסוגיה של הצלת יהודי הונגריה.

הדוקטורט עבר לבדיקת לקטור שלישי, אשר אישר אותה.

סיפורו של קראוס

משה (מיקלוש) קראוס (-1908) עמד בראש המשרד הארץ-ישראלי בבודפשט במשך 11 שנים (1934-1945). תפקיד המשרדים הארץ-ישראליים היה לדאוג לעלייה ממרכזים יהודיים גדולים, מטעם מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית. הרכב המשרדים נקבע לפי כוחן היחסי של התנועות הציוניות החלוציות באותה מדינה. קראוס ייצג במשרד את התנועה החלוצית הגדולה ביותר בהונגריה, "המזרחי-הפועל המזרחי" (43%).

במסגרת המדיניות האמביוולנטית של ממשלת הונגריה, העלייה לארץ ישראל לא פסקה באופן רשמי בכל שנות מלחמת העולם השנייה, ולכן המשרד הארץ-ישראלי בבודפשט המשיך לפעול באותה תקופה באופן חוקי.

קראוס היטיב לנצל את החוק ההונגרי לפיו על אזרחים זרים בהונגריה לא חלים חוקים שונים. פליטים יהודים שהגיעו להונגריה מאוסטריה, בעקבות סיפוחה לגרמניה, צוידו בתיווכו באישור מטעם השגריר הבריטי בבודפשט, שהפליט הוא נתין בריטי-פלשתינאי, העומד לעלות בקרוב לארץ ישראל. בעקבות כך לא היה ניתן לגרש או לעצור את הפליטים בעלי האישורים (הגם שלעתים רשיות זוטרות ואנטישמיות לא כיבדו את החסות). כאשר ממשלת בריטניה ניתקה את יחסיה עם הונגריה, ייצג קרל לוח, הקונסול השוויצרי, את האינטרסים של בריטניה, והוא המשיך במדיניות השגריר הבריטי, ואף העצימה.

קראוס היטיב לנצל את החוק ההונגרי לפיו על אזרחים זרים בהונגריה לא חלים חוקים שונים. פליטים יהודים שהגיעו להונגריה מאוסטריה, צוידו באישור מטעם השגריר שהפליט הוא נתין בריטי-פלשתינאי, העומד לעלות בקרוב לארץ ישראל. בעקבות כך לא היה ניתן לגרש או לעצור את הפליטים בעלי האישורים

לבעיית היהודים. למרות זאת, בעקבות לחץ בינלאומי ורצון שיכירו בממשלתו החדשה, סאלאשי הסכים להגירתם של 7,800 נפש לארץ ישראל, ו-450 לשבדיה (ומספרים קטנים יותר עבור "נתיני" ספרד, פורטוגל והוולקן). עוד סוכם, שליהודים הרשומים לעלייה בדרכון הקולקטיבי יחלקו תעודות חסות אישיות (Schutzpasse), שיעידו (בפני השוטר ברחוב) שהם מוגני שווייץ, ועד שההגירה תתבצע הם ירוכזו בבניינים מוגנים, שיופקעו על ידי השלטונות ההונגריים. על התעודות הייתה חותמת של הצירות, ללא חתימת הקונסול, מה שאפשר זיוף נרחב שלהן. 76 בניינים הופקעו והפכו לבניינים שווייצרים מוגנים וחלק מהגטו הבינלאומי. בהמשך נוספו עוד שני בניינים מוגנים שקראוס שכר מטעם הצירות השווייצרית, בהם התגוררו יחד כ-1500 יהודים. פקידי "בית הזכוכית" המותשים עבדו 18 עד 20 שעות ביממה, כדי להפיק תעודות אמיתיות ומזויפות. הזיוף, שנעשה בעיקר על ידי חברי תנועות הנוער החלוציות, גרם ללוחץ תסבוכת אישית ודיפלומטית קשה, אבל הוא לא "שבר את הכלים". כאשר בעלי התעודות עברו לבניינים המוגנים, נאלצו חסרי תעודות החסות לעבור לגטו הגדול, סביב בית הכנסת הגדול ברחוב דוהני, ובמקביל יצאו צעדות המוות לעבר גרמניה. בשבוע השני של חודש דצמבר עזבו הממשלה והפקידות ההונגרית לעיר הגבול, שופרון. אז גבר כוח האספסוף. כאוס וטרור שלטו כול. תעודות חסות רבות לא כובדו, ומאות יהודים הושלכו לדנובה, עד שנצבעה באדום מדם. ב-18 בינואר שוחררה בודפשט על ידי הצבא האדום, וכך

בא הקץ לסבל של יהודיה.

קיימת מחלוקת לגבי מספר הניצולים בעזרת החסות השווייצרית. ההערכות נעות מ 50-60 אלף ועד כ 80-100 אלף מיהודי בודפשט, מתוך כ-150-130 אלף שניצלו. למספר הזה לא היה תקדים בתולדות ההצלה באירופה, גם לפי ההערכה המינימלית. החסות השווייצרית הייתה הרחבה ביותר, והיחידה שבבתייה היו מוגנים עד השחרור.

למרות שקראוס היה נציג הסוכנות היהודית, הוא לא זכה ממנה לתמיכה כספית. אף לא סנט אחד, בזמן שקסטנר קיבל מיליונים רבים, שרובם נפלו לידי הגרמנים.

סיפורו של זיכרון

מיד לאחר המלחמה, החלו הפעולות להעלים ולהשכיח את קראוס. מפא"י ארץ ישראל פיטרה אותו בפעולת הונאה מראשות המשרד הארץ-ישראלי. אמנם, ועדת חקירה קבעה

בהשפעת הפרסום התקשורת, הגיעו מחאות לשליט ההונגרי מהאפיפיור ומהנשיא רוזוולט. כמו כן פורסם גינוי חריף של צ'רצ'יל ב-BBC, ומאוחר יותר גם של מלך שבדיה. במקביל, הפיצו את הדוחות בשווייץ לאלפים - בנציגויות דיפלומטיות, בכנסיות, באוניברסיטאות, במרכזים הומי אדם, ועוד.

הפרסום הרחב של שני הדו"חות בשווייץ, זעזע אמות וסיפים, ושבר את כל כללי הצנזורה החמורה שהייתה נהוגה בתקשורת בשווייץ. הביקורת גאתה. בהשפעת הפרסום התקשורת והלחץ הבינלאומי, התכנסה ממשלת הורטי ב-26 ביוני 1944, וקיבלה שתי החלטות היסטוריות:

א. אישור עליית 7800 בעלי סרטיפיקטים לארץ ישראל (שהתפרשו כ-40 אלף, אצל מי שרצה בכך).

ב. הפסקת גירוש היהודים, בכפוף לאישור גרמני. הגירוש פסק בפועל רק כעבור כשבועיים (ב-9 ביולי) למשך שלושה חודשים, אך זה קרה לאחר שערי השדה היו נקיות כמעט לגמרי מיהודים.

ממשלות המערב, ובראשן הצלב האדום הבינלאומי, פעלו באופן גלוי לממש הגירת 40 אלף יהודים לארץ ישראל.

בשל ההמונים שהציפו את הצירות השווייצרית, העביר קראוס את הפעילות לבניין גדול שהיה שייך ליהודי ארתור וייס, גדול סיטונאי הזכוכית בהונגריה. הבניין, שנקרא "בית הזכוכית" (üvegház), קיבל מעמד אקס-טריטוריאלי!

בבניין הזה התחיל מנגנון של כ-500 פקידיים (רובם צעירים מהתנועה הציונית) להכין עלייה של 40 אלף יהודים. קראוס וארתור וייס עמדו בראש המבצע הזה, וקרל לויץ עמד בחזית הדיפלומטית. הם יצרו דרכון קולקטיבי ל-40 אלף יהודים. מי שנרשם לעלייה, ושמו הופיע בדרכון הקולקטיבי נחשב לבעל חסות שווייצרית, והיה מוגן בעיני השלטונות ההונגריים והגרמנים. כשבוע וחצי לאחר פתיחת "בית הזכוכית", הודיע הצלב האדום הבינלאומי על סיום ההכנות להגירת 8,700 משפחות, הכוללות 40,000 בני אדם ועוד 1,000 יתומים, אבל במשך שלושה חודשים, הגרמנים והבריטים עשו הכול כדי שההגירה לא תצא אל הפועל.

ואז בא השלב האחרון של שואת יהודי הונגריה. ב-15 באוקטובר התרחשה הפיכה של הימין הקיצוני, מפלגת 'צלב החץ', ביוזמת הגרמנים. השליט ההונגרי הורטי הודח, ופרנץ סלאשי התמנה לראש ממשלה. כ-3000 יהודים נמלטו אל "בית הזכוכית", בגלל מעמדו האקס-טריטוריאלי, ומצאו בו מקלט. אייכמן חזר מגרמניה לבודפשט, וסיכם עם שר הפנים את הפתרון הסופי

של מפלגת השלטון בארץ ישראל, מפא"י, אלא איש "המזרחי", ללא קשרים פוליטיים חשובים וללא יחסי ציבור.

העובדה שלא רק בני המשפחה לא ידעו על פועלו של קראוס, אלא גם מומחים וחברים, נובעת כנראה גם מכך שהיה מטבעו אדם מופנם וצנוע, שהתקשה לפרסם את עצמו.

כישלונותיו החוזרים ונשנים מאז סיום המלחמה מבודפשט דרך הקונגרס הציוני, ועד משפט קסטנר ומשפט אייכמן, לברר את האמת ביחס לפעולות ההצלה בהונגריה - כולל אלו שלו - בוודאי הוסיפו לכך עוד יותר.

וכך כתב העיתונאי דן מרגלית בעיתון 'ישראל היום' ביום 4.12.2014, על ספרה של אילה, המבוסס על עבודת הדוקטורט שלה:

קראוס הציל יותר יהודים מאשר נוסעי הרכבת של קסטנר. הוא גם לא העניק לנאצים דבר בתמורה. לא בשואה, ודאי לא אחריה. השופט הלוי והתובע חיים כהן לחצו עליו במהלך חקירתו, ולא יכלו לו. רה"מ משה שרת התערב במשפט הדיבה לטובת קסטנר. זה היה שיבוש הליכי משפט קלאסי. הממסד איים על עדים, הרחיק אותם מהארץ. חייו של קראוס עברו עליו בחרדה, אבל לא נענה לפיתויים וסירב לעשות שקר בנפשו. הוא הגיבור הנשכח הן של מבצע ההצלה בהונגריה, הן של חשיפת האמת במשפט בירושלים.

בשנים שבהן התיאטרון והקולנוע, הפוליטיקה והאקדמיה, מגויסים להלל ולקלס דווקא את קסטנר - ספרה של ד"ר נדיבי הוא המזער הנחוץ כדי להוציא לאור את האמת על המושיע הנשכח קראוס, ולעשות עמו מעט צדק היסטורי.

לאחרונה התחדש המוזיאון לצינונות הדתית בניר גלים ובמרכזו סיפור "בית הזכוכית", לאור המחקר של אילה נדיבי. פועלם של קראוס ושל קרל לוז כמצילי יהודים הולך ומחלחל, אך נדמה שרק בקרב חוגים מסוימים. גם היום, שבעים שנה לאחר האירועים, אין לקראוס יד ואין לו שם במוסד המרכזי לזיכרון והנצחת השואה, יד ושם.

נילי בן ארי
טירת צבי

שפיטוריו לא היו מוצדקים, אבל קראוס לא ראה טעם להמשיך לעמוד בראש המשרד.

בדצמבר 1946 התכנס הקונגרס הציוני הראשון לאחר המלחמה. דב יוסף, מהנהלת הסוכנות היהודית, שלח מכתב לקרל לוז בציריך, והודיעו שבשל פעולותיו להצלת יהודי הונגריה הם מבקשים לרשום אותו בקונגרס הקרב בספר הזהב של הקרן הקיימת לישראל:

שתדע שאתה תיזכר לעד בקורותינו כאחד האנשים המעטים הקרובים, שהיה בעל כבוד ואומץ לעמוד לצד הנרדפים שלנו.

בתשובתו הדגיש לוז את חלקו של ידו, קראוס:

מר קראוס איכשהו לעולם לא היסס, לא איבד את עצביו, כל הזמן מצא דרכים חדשות להרוויח זמן כדי למנוע את הקטסטרופה הקרובה... כעד ראייה אני רוצה לקבוע שבגלל האומץ חסר הרעד של מר קראוס אלפים שרדו את הטרור של סאלאשי ואת המצור על בודפשט... אני רוצה להבהיר שללא העזרה של מר קראוס, למאמצי הייתה רק תועלת קטנה. אני בטוח בכך שהקונגרס הקרב ישקול בכבוד לפרסם ולהודות לאדם שנלחם באומץ בקו החזיתי וניצח בקרב.

כאשר הגיעה שעת הטקס בקונגרס הציוני ולוז נרשם ברוב כבוד בספר הזהב של הקק"ל, אף נציג מחברי הסוכנות היהודית לא הזכיר את שמו של קראוס, בדברי ההלל שהרעיפו על פעולות ההצלה של לוז. רק לוז הזכיר בדברי תודתו את פועלו של קראוס, "שהיה שותפי הנאמן לעבודה, ושבלעדיו ובלעדיו חבר העובדים של 150 איש, לא הייתי יכול להמשיך בעבודה ולהצליח בהצלת האנשים האלה".

המחיקה הסופית של קראוס התרחשה לאחר משפט קסטנר. הנהגת המדינה בתקופת המשפט, שהייתה הנהגת הישוב בתקופת השואה, הפעילה מאמצים כבירים להסתיר את כישלונו של נציגה בהונגריה, ואת המחדלים שלה. מולם ניצב משה קראוס, שהתנגד בזמן אמת לדרכו של קסטנר ויצר אלטרנטיבה, שהניבה הצלה מקורית ומפתיעה בהיקפה. האמת הזאת התפרצה מדי פעם, בעיקר על ידי מלכיאל גרינוולד ומכתביו, אבל היא הושתקה באופן סופי לאחר משפט קסטנר.

על כך כתב הסגור שמואל תמיר בספרו האוטוביוגרפי, **בן הארץ הזאת**:

נציג הסוכנות בהונגריה ומנהל המשרד הארץ-ישראלי עשה פעולה חשובה ביותר, שאף צוינה לשבח בשני דו"חות של הסוכנות ואיש אינו יודע על כך דבר... למרות שהסוכנות והמוסדות הציונים היו רשאים להתברך בפעולה זו, הייתה סביבה מעין דממה שאי אפשר היה להסביר אותה אלא בכך שקראוס לא היה נאמנה